

“Droschak”

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse
A. R. F. BURO
LIBRARY

Rédaction du “Droschak”

GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ԲԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՃՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՄԵՐ ՆԵՐՔԻՆ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԸ

—o—

Գարաւոր ստրկութիւնից հայը ժառանգել է և նրպաստաւոր և աննպաստ յատկութիւններ: Հայութեան մի մասը հանդէս է դալիս այսօր իր յառաջխաղաց ոգով և ձգտում է կերպարանափոխել այն ստրկական միջավայրը, որի մէջ կաշկանդած մնացել է դարերով նրա սրտի խորքերում մի թունաւոր ատելութիւն է բուն դրել դէպի իրեն տիրապետողներն ու հարստահարողները, և մի փրկարար ձգտում դէպի աւելի բարձր կերպեր մարդկային հասարակական կացութեան: Հայութեան միւս մասը դեռ պահպանողական է իր ամբողջ եւութեամբ: Գաղափարական հակումներից զուրկ նա ամէն կերպ աշխատում է „յարմարել“ իր գոյութեան պայմաններին, կորցնելով ամէն բան, ինչ որ մարդկութեան առաքինութիւնն է կազմում, վաստակելով այն ամէնը, ինչ որ յատուկ է միայն իր անկեալ ապականած միջավայրին. . . Սյդ „յարմարող“ տարրերը միմիայն մեր ազգի բնորոշ գիծը չեն, այլ բոլոր ազգութիւնների, որոնք իրենց ուսերի վրայ կրել են երկարատե բունութեան լուծը:

Նման անասնական աշխարհի պարազիտներին (մակաբոյժ), որոնք շրջապատող պայմաններին յարմարելու և իրենց գոյութիւնը յարատեւելու համար, փոխանակ զարգանալու դէպի բարձրագոյն կերպեր՝ նորանոր օրգաններ ձեռք բերելով ոչնչացնում են սեփական օրգանները, շարժելու ընդունակութիւնը, զգայարանները՝ — հայութեան այդ տարրերը ևս, առաջադիմութեան և մարդկային բարձր պահանջներ չունենալով՝ խեղդում են իրենց մէջ գաղափարական կեանքի եղած սաղմերն էլ և իրենց վայելքն են գտնում զօրաւորների առաջ սողալու արհեստի և անասնական, հլու հըպատակութեան մէջ:

Եւ տասնեակ տարիներից ի վեր նրանք քարոզում են մեզ. „հնազանդեցէք իշխանաւորներին“, . . . Ովքե՞ր են դրանք: Հայ յեղափոխականը լաւ է ճանաչում իր այդ մահացու թշնամիներին. մեր կղերը, մեր աղաներն ու գրօշապաշտ վաճառականները, մեր ամբոխի ու ինտելիգենցիայի փչացած և որոճող մասը. . . Որքա՞ն ա-

պականութիւն ու գարշանք է՝ կուտակած դրանց ըստրկական մթնոլորտում: շողորթել ու քծնել, ամէն մի ցած պաշտօնեայի ոտքերը լիզել, հնազանդօրէն կրել ամենածանր անպատուութիւններ, թուք ու նախատինք, առանց կարմրելու — դա նրանց արհեստն է, և դա նրանց վայելքն է: Նրանց հոգին ողորկել, հարթել է այդ ուղղութեամբ, ինչպէս որ նրանց կաշին ըստեւացել է մտրակի հարւածներին: Սյդ տարրերից են ծնունդ առնում մեր ամենավտանգաւոր ներքին թշնամիները՝ լրտեսներն ու դաւաճանները: Դրանք հայութեան մրուրն են կազմում, հասարակութեան նողկելի թափթփուկը և իբրև այդպիսիք՝ նրանք ներկայանում են մեզ, որպէս անխուսափելի ծնունդ պատմական երկարատե շրջանի, որի ընթացքում հայութիւնը մասամբ աղճատել է բարոյապէս, մղելով գոյութեան անդադրում և արհաւիրից կռիւներ ընդդէմ նորանոր աշխարհակալողների անհանդուրժելի բարբարոսութիւնների:

Պատմական ծնունդ, միջավայրի ծնունդ ասելով, բնաւ չենք մտածում որոշ կարգի ոճրագէտների նման արդարացնել այդ տարրերը հանդերձ իրենց սխրագործութիւններով: Երևոյթը լուսաբանում ենք միայն. եթէ արդարացնել ուզէինք, յեղափոխական սուրը չէինք մխիլ դաւաճանների ու ազգային ամէն ցեցերի յանցաւոր կուրծքը: Ոչ հայկական շարժումների սկզբնաւորութեան օրից մենք մահ ենք հրատարակել այդ բոլոր ցեցերին և շարունակ ահաբեկել ու դաշունահարել ենք նրանց, իբրև սուլթանական բունակալութեան փաստաբանների: Սյսուհետև մեր խնդիրը այդ հողի վրայ աւելի ևս բարդանում է, քանի որ մեր ներքին թշնամիների բանակը սոււարանում է նորանոր տարրերով:

Հայկական վերջին տարիների աղէտները և մի կարգ յեղափոխական խմբերի շահատակութիւնները առաջ բերեցին մեր ժողովրդի նոյնիսկ համակրելի խաւերի մէջ մի հոսանք, որ բացայայտ կերպով հակալեզափոխական է: Սյդ տարրերը մեր ուրիշ ներքին թշնամիների պէս չեն քարոզում „հնազանդութիւն բունակալին“, սակայն նրանց ընթացքն էլ էապէս շատ չի տարբերում առաջիններից:

Հայ ժողովրդի մէջ — և այն գլխաւորապէս ապահով վայրերում, ուր խօսքի ազատութիւնը իրօք ի չարն է գործ տրւում — շրջում են ուղեղով ու զգացմուն-

քով զառամեալ Ֆրագեօրները և հակայեղափոխական պրոպագանդա են մղում: Նրանք անիծում ու անանարկում են մեր ամենամանձնէր հերոսներին, որոնք համարձակ սլանում են դէպի արիւնի դաշտը և իրենց մատաղ գլուխներն են զոհ բերում հայրենիքի սեղանի առաջ. այո, այդ անձնէր զինւորները միայն նզովք ու անէծք են յարուցանում հակայեղափոխականների և «էջօքականների» բանակում... Ֆրագայի հերոսները ուժեղացան են գործի հերոսներին. որպիսի այլանդակութիւն... Ցաւ է յիշել որ միամիտ ամբողջ շատերը երամականութեան բնագդին հետեւելով՝ մղում են այդ ազգակործան հոսանքի ետեւից:

Եւ այդ մարդիկը, որոնք տրամաբանող էակներ չեն, այլ որոճողներ, իրենց բթամտութեամբ անկարող են լինում հասկանալ թէ որպիսի անհուն ծառայութիւն են մատուցանում սուլթանական կառավարութեան: Ֆրագամուղութեան և քննդատամուղութեան ախտով վարակած՝ նրանք չեն ըմբռնում, որ ներկայ տխուր վայրկեանին իրենց անվերջ կռիւտներով ու երեմիականներով աւելի ուժեղ հարած կարող են հասցնել հայ յեղափոխական գործին, քան սուլթանի բոլոր հաւատարիմ ծառաները՝ ոստիկանները, լրտեսներն ու դաւաճանները:

Մ. Լաւրանցի

ՆԱՄԱԿ ԲԱԹՈՒՄԵՆ

(ՎԱԶԳԷՆԻ ՄԱՀԻԱՆ ՍՌԹՈՎ)

19/31 մարտ 98

Ճշմարտութիւններ կան, որ թէև շատ յստակ ու ակներև, բայց մարդ կըստիպւի նոր ձևեր, նոր միջոցներ փնտռել, ըմբռնել տալու ժողովուրդի մը, որ տակաւին չէ հասած կատարեալ գիտակցութեան:

Հայկական շարժման սկզբին՝ բայց մանաւանդ վերջերս — բացի բազմերանգ տիրացուներէն — մեր մէջ կայ և մի մեծ մաս, որ յեղափոխութիւնը՝ չարիքի և յեղափոխականներն՝ անմիտ խռովարարներու տեղ դըրած է: Արձատեսութեամբ զինւած այդ «խաղաղասէրները» ամէն խժգժութեան բուն պատճառ՝ յեղափոխականները կը բռնեն:

— Եթէ ցոյց չընէին, կոտորած չէր ըլլար, եթէ փաշաներուն տերրորի չենթարկէին, գաւառներու մէջ սարսափներ տեղի չէին ունենար, եթէ յեղափոխականներ չերևային այսինչ տեղ՝ ժողովուրդը հանգիստ շունչ կառնէր, եթէ յեղափոխականները գոյութիւն չունենային՝ այն ինչ քաղքին մէջ ոչ բանսարկութիւն, և ոչ ալ կեղեքումներ կը վերսկսէին. և այսպիսի բազմաթիւ «եթէ»-ներ ու «ոչէր ըլլար»-ներ շարելով խրտե կ'անիծեն կը հայհոյեն, և նոյն իսկ կը հալածեն այդ «անզգամ» յեղափոխականները, որոնք կրակին հետ խաղաղով, բացի իրենց վնասելէն՝ բազմաթիւ անմեղներու ալ տուժել կուտան:

Խորամանկ կառավարութիւնն ալ ժողովուրդի տրամա-

դրութիւնը լաւ հասկնալով մերթ հալածանքով և մերթ փաղաքշանքով առանձին ճիգ կը թափէ որչափ կարելի է, արմատացնել անոր մէջ այդ թիւր-հասկացողութիւնը, մօտ ապագային յաջող կերպով օգտուելու համար. նա ամէն մի յարմար րօպէին կաշխատի տարածել և հասկցնել որ եթէ յեղափոխականները դադրին գործելէ, միշտ անպակաս պիտի ընէ իր հայրական շնորհները հայ ազգի գլխին. և իբրև փաստ — ուրտեղ որ նշմարած է յեղափոխականի գոյութիւնը, սկսած է նեղել տանջել բանտարկել ժողովուրդը, յայտարարելով որ «ուէր յեղափոխականին և այս բոլոր նեղութիւնները կը դադրին». և իսկապէս, երբ ուզածը ձեռք կանցնէ, բանտարկեալներն ալ կը ձգէ, նեղութիւններն ալ կը դադրեցնէ... առժամայ կերպով:

Ժողովուրդի այդ մասը որ խոր քունէն արթննալուն չլուած է, որ իր ստրկային հանգիստը խանգարելուն համար դառնացած է և յուսահատութեամբ լեցած՝ ապրիլ մի կերպ կեանքը քաշ տալ կը բաղձայ, ժողովուրդը որ կաշիի վախէն երբեմն այն աստիճան կը խոնարհի, որ մարդ կը փորձի վախնալ թէ պիտի մոռնայ ամէն հայրենի սրբութիւն, պիտի ուրանայ իր սիրասուններու թափած արիւնը. այդ ժողովուրդը անդադար կը խաբւի կատարած դրամայէն... մի քանի ամսով միայն մի քիչ հանգիստ ապրիլը — իբր հաստատ փաստ — իրեն այնպէս կը թւի թէ շատ իրաւացի է կառավարութեան յայտարարութիւնը. եթէ յեղափոխականները չըլլային, խստութիւնները չպիտի կատարէին՝ քանի որ անմիջապէս դադրեցան, անոնց աներեւոյթանալովը:

Սակայն ո՞վ դժբախտ ժողովուրդ, չե՞ս տեսներ որ ոչ թուրք կառավարութեան, հալածանքը կը դադրի և ոչ ալ «անձնէր»-ներու շարքը կը հատնի:

Դուք, հայ մարդիկ, անթիւ դառն փորձերէն վերջը պետք է 1 անգամ 1-ի պէս հասկնայիք, թէ ի՞նչ է կառավարութիւնը, և ի՞նչ է յեղափոխութիւնն ու յեղափոխականները. դուք յանցաւոր կարճատեսութեամբ դեռ ևս չէք ըմբռնած թէ ինչո՞ւ կառավարութիւնը կը հալածէ յեղափոխականին:

Դուք չէք գիտեր, թշնամին շատ լաւ գիտէ, որ իր դժոխային ծրագիրները մերկացնող, իր չար ձեռնարկներուն դիմագրաւող իր մահաբեր հարածներուն պատասխանող և վերջապէս իրեն դէմ կուող ու ընդդիմացող ուժը միայն յեղափոխականն (ըլլայ պաշտօնական կամ անպաշտօն) տարրի մէջ է. այո, նա քաջ դատած է, որ եթէ այդ տարրը չլինի, երբ ուզէ կարող է անարգել գործադրել իր դիւային ծրագիրները ինքնապաշտպանութենէ զուրկ ժողովուրդի գլխին: Առավարութիւնը որչափ ալ անագոյրն՝ երբեմն ստիպւած է իր բնաջնջման գործադրութիւնն ընդհատել և բարեյաջող հանգամանքներուն թողուլ շարունակութիւնը. սակայն յեղափոխական տարրը չի շլանար տրւած առժամայ հանգստէն, որ մի տեսակ զինադադար է կառավարութեան օգտին. նա, հեռուն սպառնացող վատանգը պարզ տեսած՝ իր կենդանի բողբոջներով, ուժերով, չի թոյլ տար թշնամիին, որ հանգիստ սրտով փշէրը ժողովէ, և յարմար վայրկեանին վերսկսի աւելի սաստկութեամբ այն, ինչ որ ամբողջ աշխարհին արտու ազդեց:

Ա՛հ, ատոր համար է, որ խելացնոր կը հալածէ յեղա-

փոխականին. ահա այդ պատճառաւ առժամայ Հանգիստ կուսայ, կը շոյէ, կը խոստանայ, կըսպառնայ, կը ցաւի...

Աերջապէս միանգամ ընդմիշտ ըմբռնեցէք այս դառն ճշմարտութիւնը, ու եթէ գործիք ալ պիտի ըլլաք, դժուարացար դարձէք... չի զըջար...

* * *

Իմացաբ Տէրոյեան Տիգրանի մահը, բայց չէք իմացած այդ մահուան պատճառները, որ լուսաբանուած են հիմա: Սկիզբները, երբ մենք բոլորովին միամիտ՝ եղածին վրայ, կը զարմանայինք, թէ ինչպէս տաճիկ կառավարութիւնը սիրտ ըրաւ յանկարծ և համարձակօրէն կուսի մտնել ջան ֆէտայի երի հետ և այն ալ քանի մը հարիւր զինուորներով առանց թնդանօթի և պատերազմական երկար-բարակ պատրաստութիւններու կը զարմանայինք որովհետև ալ պատմական ճշմարտութիւն մը եղած էր, որ թիւրք հեղգ ու պորտաբոյժ զինուորականներ, վայրենաբարոյ զինուորներն ու քիւրդերը անդէն ու անպաշտպան ժողովուրդին վրայ միայն իրենց բազուկներուն ուժը փորձել գիտէին. շարժել թոյլ կիները ու անմեղունակ երախաները:

Իսկ երբ խնդիրը ուրիշ կերպարանք կառնէ, երբ փոխանակ լացող ու սարսափահար կիներուն ու մանուկներուն, ֆէդայիներու հետ պէտք է գործ ունենալ, օ, այն ատեն, ալլահն ազատէ: Պէտք է կանոնաւոր պատերազմի պատրաստութիւն տեսնել, յարձակումի և նահանջի ծրագիրներ կազմել և ապա հայ յեղափոխականին հետ փորձանքի բռնելի: Երբ գործը շատ երկարի, թիւրք զինուորը և անարի քիւրդը «ճանրմա միննէթ» ըսելով քաջաբար կծկել ալ գիտեն: Ուրիշ ճար չկայ:

Ֆէդայիին գնդակը Ե ու մ ու ը ճ ա խ է թիւրք զինուորին համար. և երբ ան շիահէ, կատակ չգիտեր:

Տաճիկ կառավարութիւնը շատ լաւ հասկցած է ֆէդայիին բարոյական ուժը, ուստի սկսած է լրտեսութիւնը, որ իր գոյութեան աւագ և սրբազան սիւներէն մէկը եղած է, խրախուսել ու ռաճացնել և այդ միջոցով յեղափոխական մտատանջող գաղտնիքները աշխարհագրական քարտէսի մը պէս բաց տեսնելը Եւ «ոյոյ մեծ» ունի թէ դաւաճանային կազմակերպութիւնը օսմանեան «մէջը անցած» կառավարութեան փրկարար դիւանագիտութիւնն է:

Լրտեսները, մանաւանդ հայ լրտեսները, թիւրք կառավարութեան մասնաւոր պաշտամունքի առարկայ եղած են. որովհետև, Տէրոյեանի վրայ տարած յաղթանակը անոնց կը պարտի, մանաւանդ Աճէմեան Վարպետի (Բաշօ աւելորդ անունով) և Թոնիբըխտեան Հայրապետի, որոնք հանրաճանօթ եղած են և իրենց հաւատարիմ ծառայութեան համար կառավարութենէն թօշակ ալ կտանան:

Սոյն արարածները, Տէրոյեանի քաղաք մտնելը լսածնուն, կառավարութեան ականջը կը հասցնեն, որուն հետևանքն եղաւ, կառավարութեան կողմէ սարսափելի նեղութիւններ, ու յաճախակի խուզարկութիւններ, որոնք դեռ կը շարունակուին, թէև Տէրոյեան և իր ընկերներ անհաւասար կուսի մէջ հերոսաբար մեռած են: Թիւրք կառավարութիւնը անգամ մ'ալ հասկցաւ, թէ ֆէդային դարտակ անուն մը չէ:

Պարոն մատնիչները, կառավարական անառիկ հովանաւորութեան տակ, պարծենալով կը պարծենան իրենց սիրագործութիւններուն վրայ, և այնքան գինովցած են սուլթանի լիաւատ շնորհներէն, որ խելքերուն մտքերուն չանցնիր թէ յեղափոխութիւնը վերջին դատաստանին չձգէր իրենց հաշուաւորութիւնը...

Անոնցմէ առաջինը — Բաշօն իր գովելի վարքի համար, և ի վարձատրութիւն իր հայրենասիրական անհամար ծառայութիւններուն, յեղափոխութենէն սիրուն նշան մը ստացաւ... երեսին վրայ սև գընդակ մը:

Բայց մէկ երեսին այդ ապտակը հերիք չէ: Երանի անոնց, որոնք թէ սուլթանէն կը վարձատրին և թէ... յեղափոխականներէն:

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ր Ա Բ Կ Ի Ր Է Ն

21/2 դեկտ. 97

Քարսիքոս բնութիւնը օսմանեան վանդալ կառավարութեան հետ ձեռք ձեռքի տուած, անհանդուրժելի բան մը ըրած են կեանքը հոս. այնպէս որ գերագոյն յուստեսութիւնով մը պիտի բացականչէինք, լաւ էր ազգային անձնասպանութիւնով մը վերջ տալ մեր գոյութեան, քան ապրիլ ներկայ վատթար ու դժոխային պայմաններուն մէջ:

Յուրաքանչեւ է: Մէկ երկու օրուան մէջ 4-5 սառած դիակներ բերեցան քաղքիս բոլորտիքներէն: Դեռ չգիտցելիք ուրիշ շատ մը սառնամածներու ճիշդ թիւը: Համատարած աղքատութիւնը իր ցնցոտիներու տակ կը պատսպարէ, անթիւ անօթի-մեռ ընտանիքներ, որոնց միսը ուտելէն չկտանար սակայն մեր բարեխնամ փատիշահը: Յետեանալ տուրքերու գանձումը, սոսկալի անգթութիւնով կը կատարուի, և թիւրքերը, հաւատացէք, մասնագէտներ են, անողորմ միջոցներու ներշնչման մէջ: «Անգթութեան առաքեալները»... Իհարկէ չենք սպասեր դժնեկէն խաղող քաղել...

2որ հոգի մը մնաց քովերնիս, կառավարութիւնը հիմա սկսած է տուրքերը գանձելու համար, ժողովուրդի կալածները աժան աժան, աղցնի գնով վարձու տալ և ստակը պետական տուրքերու պառկեցնել:

Թօփհանէի ժողովը, 75 ոսկի ղրկած էր, մեր հազարաւոր ոսկիներու կորուստին փոխարէն:

Գլուխին ուտէր ատ ալ:

Թ Ա Լ Ա Ն Ի Բ Ա Ղ Ա Բ Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը
Ե Ի
Հ Ե Տ Ե Ի Ա Ն Ի Ը

Պետութիւններ կան, որ քաղաքակրթութեան միջոցով են ձգտում մարտել իրենց հպատակ ազգութիւններին. պետութիւններ էլ կան, որոնք նոյն նպատակի համար սուր ու բռնութիւն են գործ դնում: Առաջինների տիպական ներկայացուցիչն է Մեծ Բրիտանիան,

վերջինների կարգին է պատկանում Սպանիան: Ընդհանրապես դատելով՝ ամէն մի պետութիւն եսական է, ամէն մի կառավարութիւն վերջին անալիզում — թալանող ու յափշտակող: Ուրիշ կերպ էլ չէր կարող լինել քանի որ ամենաառաջադէմ և ամենաազատամիտ պետութիւնն իսկ միմիայն որոշ դասակարգի շահերի մարմնացումն է և ձգտումների արտայայտիչը: Այդ այդպէս ընդունելով հանդերձ՝ չենք կարող թագցնել մեր համակրանքը դէպի այն պետութիւնները, որոնք ժողովուրդների մէջ քաղաքակրթութեան լոյսն են տարածում, ինքնավարութեան և ազատութեան լայն գաղափարներն են սերմանում: Միևնոյն ժամանակ ամէն մի ազատասեր էակի սրտում խորին զգւանք ու ատելութիւն է զարթնում դէպի այն պետութիւնները, որոնք ամէն բարբարոս, հակամարդկային միջոցներով կաշկանդում են հպատակ ժողովուրդների բնական զարգացումը: Նրանք յայտարարում են. «Թալանը — նպատակ և սպանութիւնը — միջոց»: Կեղեքել անվերջ հարստահարել և կոյր անմտութեամբ երբեք չհոգալ հարստահարող ժողովուրդի բարեկեցութեան մասին, մի բան, որ հէնց իրենց պետական շահն է պահանջում: Այդպիսի մի ուժով ներկայացնում է Քիւրքիան՝ Արևելքում և Սպանիան՝ Արևմուտքում: Չէնք ուզում ասել որ Սպանիան Քիւրքիա է, սակայն երկուսի պատմական ճակատագիրների մէջ բաւական նմանութիւն կայ: Սպանիան ևս երբեմն ահագին թագաւորութիւն էր և պատկառելի գաղութային ուժ, որ հզօրապէս մըրցում էր նոյն իսկ Մեծ Բրիտանիայի հետ: Հարուստ ու ծաղկած գաղութները Սպանիական աւերիչ քաղաքականութեան շնորհիւ մէկ մէկ ապստամբեցին և բաժանւելով գոռոզ Մետրոպօլից (Մայր-երկիր)՝ միմի անկախ պետութիւններ կազմեցին: Այսօր նոյն ուժով տակ հեծում են դեռ Քիլիպպեան կղզիները և Վուբան՝ ամենամեծը Անտիլեան կղզիներից: Ինչպէս Քիւրքիան կաշից դուրս է գալիս Հայաստանը ձեռքից չէ տալու համար, այնպէս էլ Սպանիան գերմարդկային ճիգեր է թափում Վուբան իր տիրապետութեան տակ պահելու համար: Բայց բռնակալութիւնը ամէն տեղ խելացնոր է իր անզուսպ մոլեգնութեան մէջ: Փոխանակ Բրիտանական ուժովին հետևելու և ինքնավարութեան ու ազատութեան ճանապարհով մարսելու իր հպատակ գաղութները, նա շարունակ ճնշում, թալանում, գրգռում էր: Հետևանքը — պարբերական ապստամբութիւններ ու արիւնահեղ կոտորածներ...

Եւ կուում էր Վուբան տասնեակ տարիների ընթացքում: Գերութեան անարգ շղթաների տակ գէնքի շառաչելն էր լսեցնել տալիս անսիրտ Մետրոպօլին...

Իժբաղդարար ամէն մի նոր ապստամբութիւն աւելի անգութ ու անողորմ էր դարձնում այդ գերութեան լուծը, որը կաշկանդում էր կուբացիների ազատ զարգացումը: Երկիրը աւեր ու կործանի էր մասնուում, բռնակալութիւնը հրէշային զոհեր էր կանում և աւելի ևս անողորմ վերակում էր թալանի ու սարսափի քաղաքականութիւնը: Այո, բայց և ամէն մի նոր ապստամբութիւն ընդդէմ տիրող ուժովի մի քայլ առաջ էր մղում կուբացիներին դէպի բազմալի նպատակը՝ այդ ուժովի տապալումը: Քանի քանի անգամ գլուխ էր բարձրացրել այդ կղզին իրենից անհամեմատ աւելի ուժեղ Մետրոպօլի դէմ: Առաջին մեծ ապստամբու-

թիւնը պայթեց Վուբայում 1848 թւականին, (Վուբան պատկանում է Սպանիային դեռ 1492 թւից սկսած, այն ժամանակից, երբ Վոլուբոսը գտաւ Ամերիկան), երբ այնտեղ տիրում էր գերութիւնը բառիս բուն, տնտեսագիտական նշանակութեամբ: Սարսափելի եղան հետևանքները. տասնեակ հազարաւոր ապստամբ կուբացիներ զոհ գնացին դահճի ճիրաններին...

Այնուհետև Սպանական կառավարութիւնը իր ամենամեծ հոգսերից մէկը դարձրեց Վուբան և նրա ներքին վարչական կազմակերպութիւնը: Վուբայի կառավարիչներին ընտրում էին ամենազօնուկ բռնակալներից և հրահանգ էր տրուում նրանց ամենախիստ, դրահօնական միջոցներով խեղդել կղզու մէջ ապստամբական ոգին, խլացնել բողոքի ձայնը:

Հալածանքները կրկնապատկուում էին, կղզին տնտեսապէս ոչ թէ չէր առաջադիւում, այլ միշտ յետ էր գնում. նրա տնտեսութիւնը օր օրի վրայ քայքայուում էր: Չկար գնելու, վաճառելու ազատութիւն, առևտուրը թունաւորած էր, առևտրական հաղորդակցութիւնները ուրիշ երկրների, և մանաւանդ Միացեալ Նահանգների հետ կրիպի քայլերով էին ընթանում. Մետրոպօլը հրէշաւոր մաքսեր էր սահմանել: Գիւղատնտեսութիւնը թուլացած էր, սպառւած տասանորդի և անթիւ կամայականութիւնների շնորհիւ: Բատաստանական ատեանները, որ Սպանիան հաստատել էր Վուբայում՝ միմիայն տեղացիներին կողոպտելու համար գոյութիւն ունէին: Սպանական պաշտօնեաների զեղծումներին ու ոտնձգութիւններին սահման չկար: Ով ուզում էր հարստանալ, դէպի Վուբա էր վազում: Սպանիան լաւ իւրացրել էր կարգինալ Ռիշելիօի և բոլոր բռնաւորների նշանաւոր մաքսիմը. «Թէ ուզում էք ժողովուրդներին հնազանդութեան մէջ պահել, աղքատացրէք նրանց, զեկեցէք տնտեսապէս»: Կեղեքումների ու յափշտակութեան անսպառ աղբիւր էր դարձել Վուբան Սպանիայի համար, և թշուառ ժողովուրդը սրտի խորքերից անէ՞ծք էր մըմջում սպանացիներին, բաղձալով անցնել մի օր Ամերիկայի գիրկը:

Ներքին յեղափոխական ուժը աճում էր այդ հարստահարութիւնների հետ միաժամանակ. յեղափոխական խմբերը մահաւան վրէժներով թագաւորութեամբ համակած՝ լայն, ահաւոր դաւադրութիւններ էին կազմակերպում: Նրանք շատ աղբրսեցին, շատ անգամ խնդրեցին Մետրոպօլից խաղաղ ճանապարհով գոհացում տալ իրենց մարդկային պահանջներին: Նրանց ուզածն էր գերութիւնը ջնջել սահմանադրական կարգեր հաստատել, մամուլի, ժողովների ազատութիւն տալ, իրաւունք աղբրագրներ ներկայացնելու, իրաւունք մասնակցելու Մետրոպօլի պատգամաւորական ժողովին: Սպանիան խուլ մնաց այդ պահանջների դիմաց, և ահա ծայրայեղ զայրագնութեան հասած՝ Վուբան նորից վառւեց ապստամբական կրակով. սկսեց երկրորդ նշանաւոր ազատական կոտորածը 1868 թւին, որը տևեց մի քանի տարի, ամառ ու ձմեռ շարունակ: Բայց և այս անգամ էլ վիժեց: Ահռելի կորուստներ եղան երկուստեք, ապստամբների դէմ սոսկալի հալածանքներ սկսեցին, ահագին խմբերով հրացանի էին բռնում նրանց...

Վուբան մնաց դարձեալ Սպանիային և երկար ժամանակով հրատարակեց պաշարման վիճակի մէջ: Անցան տարիներ: Շատ քամիներ փչեցին Մետրոպօ-

լի վրայից, Կուբայի ընթացիկների համար շատ ծրագրեր-
ներ կազմակերպին: Գերուժիւնը ջնջւեց, ջնջւեց սկզբուն-
քով (այդ էլ մի բան էր), բայց իրօք շարունակեց
գոյութիւն ունենալ, լուծը լուծ մնաց:

Կուբայի յեղափոխութեան վերջին ուժեղ թափը
եղաւ, երեք տարի առաջ սկսած ապստամբութիւնը,
որը այսօր ևս տակաւին շարունակուում է, թէպէտ և
Սպանիան զինադադար հռչակեց: Ասում ենք վերջին...
անտարակոյս, այդպէս է թելադրում մեզ կուբական
հարցի ներկայ սուր վիճակը:

Երեք տարի անընդհատ կռիւ, դիւցազնական կռիւ:
Յեղափոխութիւնը Կուբայում անպատմելի զոհաբերու-
թիւններ արեց, ծանր, անփոխարինելի կորուստներ ու-
նեցաւ, բայց և կանգուն մնաց: Գաղտնի դաւադրու-
թիւններ, թոյն ու կրակ, սուր, ատոճանակ, զինամիտ,
— ամին բան ասպարէզ հանեցին: Թող եւրօպական
պօռնիկ մամուլը յանդգնէր խրատ ու յորդոր կարգալ
կուբացի «ն ի շ ի ա ն ա կ ա ն ն եր ի ն»...

Նրանք արեցին այն, ինչ որ պէտք էր անել: Նրանց
պէտք էր թէ խմբական և թէ ընդհանուր ժողովրդա-
կան կռիւներով ու դաւադրութիւններով մշտնջենաւոր
սարսափի մէջ պահել տիրող ռէժիմը, մինչև որ այդ
ատելի ռէժիմը վերանար թանկագին հայրենիքից: Նը-
րանք այդ հայրենիքի սրբազան դատին զոհաբերեցին
իրենց ամենագնիւ զաւակներին, անվեհեր Մացեժօներին,
որոնք համաշխարհային հռչակ ստացան:

Հնձւեցին յեղափոխական ուժերը, այո, հայրենիքը
աւերւեց, առևտուր, արդիւնագործութիւն կանգ առան,
սև թշուառութիւնը իր թևերը տարածեց բովանդակ
երկրի վրայ այսօր հազարաւոր որբացած մանուկներ
և ամուսնազուրկ կանայք մերկ ու բոքիկ թափառում
են Կուբայում և ողորմութիւն են աղերսում... Սրտա-
ճմլիկ, աղեկտուր տեսարան, որ անխուսափելի հետևանք
է բոլոր ազատական կռիւների: Այդ բոլորը կայ: Բայց
ինչ ողորմելի պատկեր է ներկայացնում ինքը Սպանիան՝
Կուբայի դահիճը: Բաւական է յիշել միայն, որ Կու-
բան Սպանիային նստեց — միմիայն վերջին երեք տա-
րում — մօտ հ ա Ր Ի Լ Ը հ ա զ ա Ր մարդկային կեանք.
դեռ չհաշած դրամական հրէշաւոր կորուստները, ո-
րոնք այնքան զգալի էին Սպանական խղճուկ ֆինանս-
ների համար:

* * *

Անվերջ կռիւները, կղզու մշտնջենական հրաբխային
դրութիւնը չէր կարող անտարբեր պահել հիւսիսային
Ամերիկայի մեծ հանրապետութեանը, որը Կուբայի հետ
կարևոր առևտրական յարաբերութիւններ ունէր, և
մինչև օրս մեծապէս նպաստում էր կուբացիների յե-
ղափոխական գործին: Նա վճռեց դուրս գալ իր եր-
կարատե սպասողական դիրքից և զենքի ուժով վերջ
դնել Կուբայում Սպանական վայրագութիւններին: Ընդ-
հարուժը Ամերիկայի ու Սպանիայի միջև բաւական ժա-
մանակից ի վեր անխուսափելի էր դիտուում, և այսօր
արդէն պատերազմը յայտարարւած է... Շատ արիւն
կը հոսէ, անտարակոյս, սակայն «արիւնը արիւնով մաք-
րել» մեր աշխարհի նշանաբաններից մէկն է տակաւին...

Ոմանք ծափահարում, ոմանք դատապարտում են Ա-
մերիկայի միջամտութիւնը: Ինչ ասել կուզէ, որ վերջինս

զեկավարում է իր սեփական շահի նկատմամբով ինչ-
պէս որ ամէն մի բուրժուական պետութիւն նման պա-
րագաներում: Հիւսիսային Ամերիկան այսօր անտեսապէս
ամենաառաջաւոր երկրներից մէկն է համարւում քա-
ղաքակրթւած աշխարհի մէջ: Կապիտալիստական խոշոր
արդիւնագործութիւնը այնտեղ վիթխարի թուիչք է
ստացել վերջին տասնամեակների մէջ և առասպելա-
կան հարստութիւններ է դիզում: Լայն արդիւնագոր-
ծութեան համար պէտք են նաև լայն արտահանման
շուկաներ, ուստի Միացեալ Նահանգների հանրապե-
տութիւնը վաղուց ի վեր աչք էր տնկել ընդարձակ ու
հարուստ Կուբայի վրայ: Այսօր մի որոշ տրամադրու-
թիւն Միացեալ Նահանգներում ձգտում է Կուբան
Սպանիայից խլելով՝ իրեն սեփականացնել, բայց կայ և
հակառակ տրամադրութիւնը, որը համաձայն կուբացի-
ների ցանկութեան, յայտարարում է. «Կուբան կուբա-
ցիներին»: Թէ որը այդ տրամադրութիւններից կը գե-
րակշռէ, — ապագան ցոյց կը տայ, յամենայն դէպս
Սպանական տիրապետութեան օրհասական ժամը հըն-
չած է Կուբայում:

Այդ է հետևանքը ամէն մի քաղաքականութեան,
որը հաստատած է սարսափի, սպանութիւնների և բա-
ցարձակ յափշտակութեան վրայ...

Կ Ա Պ Ո Յ Տ Գ Ի Ր Ք Ը

1896 Դ Ե Կ. 7 — 1897 Ս Ե Պ 16

— 0 —

«Հայաստանի անցքերին վկայ» Կապոյտ գիրքը Եւ-
րօպայի համար առ այժմ էն պաշտօնական աղբիւրն է
— միւս տէրութիւնները ձագ դրած ըլլալով իրենց
պաշտօնագրերը — որ խոշոր և ոստուն գծերով կը
պատկերացնէ մօտ ինը ամսան ժամանակամիջոցի մը
մէջ Հայաստանի մէջ անցած դարձածները, զօրեղ մար-
դասիրական ջանքերը և հակամարդկային արարքները,
ինչպէս ջարդ, սպանութիւն, սպառնանք, անվերջ նե-
ղութիւններ, հալածանք և... նպաստի ձեռնարկներ:

Գրեթէ ամբողջ գիրքը վտիտ կապոյտ ծոցին մէջ
կը գրկէ արիւնոտ ու արցունքոտ Հայաստանը, որուն
վրայէն Ալպիօնի ամբարտաւան զրահաւորներն իսկ, շո-
գեպինդ պիտի կրնային լողար:

Սակայն պէտք չէ ըսել թէ կապոյտ գիրքը հաւա-
տարիմ հայելին է եղածներուն, երրորդ, չորրորդ բեր-
նէ քաղած տեղեկութիւններ կան հոն, շատեր ալ
թրքական ծագում ունին, դիւանագիտական նկատու-
ներն ալ շատ բան ծալած են անշուշտ, մանաւանդ
ազատ չէ լեզւի կամ ձգտուն խաղերէ, երբ հիւպա-
տոսական տեղեկագրերը, սմեղուկ և խպնուկ հետևու-
թիւններ կը կը հանեն, հայկական շարժումներու մէջ
ուսուական հոտ նշմարելով — ինչպէս Ռուսիա ալ Անգ-
լիոյ ոսկիներուն շխրտուկը կը լսէր Պօլտոյ դէպքերուն
ատեն — գայլի հոտուութիւններ — և թէ Արաքսի միւս կող-
մէն դասալիքներ են որոնք կը թռին կուբան Հայաս-
տան ասպատակութիւն ընելու համար, եթէ ձենթլմէն
հիւպատոսները չեն շփոթեր Հայաստանը... Թրանս-
վալի հետ:

Ստորև քաղածաբար և անփոփ կը գնենք կապոյտ գրքին այն մասերը որոնք յեղափոխական գործունէութեան հետ կապ ունին: Գրքին մէջ լայն տեղ մը կը բռնեն արդէն այդ մասերը:

* * *

1897 փետր. 3. — Սըր Ֆիլիբ Գըրրի Սալըզպրիին կը գրէ Պատրիարքին կողմէ արտասահման ղրկած պատուիրակին յաջողութիւնը, աւելցնելով թէ գործելու թեր եղող միակ ընկերութիւնը Գրօշակն է, միւսները սպասողական դիրք մը բռնած ըլլալով:

97 փետր. 8. — Հազարապետ Ուիլիըմս (Վանի հիւպատոս), կը գրէ Ֆիլիբ Գըրրիին թէ Վանի հայերը կարողացեր են ճշում բանեցնել յեղափոխականներուն վրայ, իրենց դատան գաղափարներէն ետ կենալու համար և խնդրեր են մինչև գարունն ու և է շարժում չընել:

97 մարտ 14. — Հազարապետ Ուիլիըմս Սըր Ֆիլիբ Գըրրիին կը տեղեկագրէ Վանի անցքերու մասին, կը քննադատէ Թէպրիզի Հիւպատոսին Վանի տեղեկագրերը իբր թիւր:

Ուիլիըմս կիմացնէ դեսպանին յեղափոխականներուն Վան մտնելը. յետոյ կաւելցնէ. «Մըստը Վուտ Հնչակեաններու ու Արմենականներու մասին կը խօսի իսկ զանց կընէ Դաշնակցականները՝ Վանի երեք ընկերութիւններուն էն բազմութիւր և էն լաւ զինւածը»

«Յեղափոխականները Վանէն հեռանալէն առաջ քիւրդերը Վարագայ Վանքը թալանեցին, մասամբ ալ այրեցին: Արժեքաւոր գրքերը ազատեցան»:

«Այժմ շատ լաւ ծանօթ է թէ, յեղափոխականները սպասամբութիւն կը սարքէին Վանի մէջ բայց պատրաստ չէին. կարծեմ ոտիկանդնուը Օսմ: Պանքի յարձակման հետ պիտի զուգարիպէր:»

Յեղափոխականները ըմբոստ գտնւելով իրենց եղած յորդորներուն, թիւրքերը կը գրաւեն անոնց կայաններէն: մէկը, բայց, ըստ Ուիլիըմսի, բանակին չէրնալով դիմադրել խոյս կուտան և կարգապահութեան պակասութիւնով և անհամաձայնութիւնով, գրեթէ բոլորովին կը ջնջին:

97 ապրի 5. — Հազարապետ Ուիլիըմս կը հեռագրէ Գըրրիին հայերուն նոր գործունէութեան սկսուը: Թիֆլիզէն հայերէն նամակներուն ըսածին, իբր թէ քանի մը պետերու լուր գացած է մինչև մայիս հանդարտ մնալ. և եթէ մինչև այն ատեն կացութեան փոփոխութիւն մը չըլլայ, զէնք, դրամ և մարդ պիտի ստանան յեղափոխականները:

Վանի Ժողովուրդը կը յարէ Ուիլիըմս, վերջին ծայր անձկութեան մէջ է, վալին քիչ մը հանդարտեցուց զիրենք և ապահովեց: Երեք քիւրդ փաշաներու աքսորի որոշուը նպաստեց հանդարտութեան:

Վանոնաւոր հեծելազունը մը պիտի կարգւի պարսկասահմանագլխին վրայ:

97 յուլիս 2. — Փ. Գըրրի Սալըզպրիին կը հաղորդէ հարիւրապետ Ելիըզի (հիւպատոս Վանի) հեռագիրը, որուն մէջ Ելիըզ պարսկական սահմանադրութիւնը այցելութեան միջոցին հայ յեղափոխականներու հետ տեսակցութիւն մը կունենայ, որոնք կուրանան թէ ու և է դիտում չունին, թէև ուրիշ աղբիւրէ կիմանայ Ելիըզ

թէ յունիսի սկիզբները քիւրդերուն վրայ յարձակելու մտադիր են:

Տաճիկ կառավարութիւնը պարսիկ կառավարութեան բացատրութիւն կը խնդրէ, իսկ այս վերջինը կը յայտնէ թէ հայերը ու և է գործունէութիւն չեն ցուցնէր ոչ ալ բան մը ընելու երևոյթը ունին:

97 յուլիս 6. — Վանի հիւպատոսը կը տեղեկագրէ Գըրրիին Շէյխ Սատրգին գործած չարիքները և ցեղապետ Մուսա պէյի մատուցած ծառայութիւնները:

Հիւպատոսը Հէքեարիի ապահովութեան համար, Սատրգին աքսորուը կարևոր կը նկատէ. իսկ թիւրք կառավարութիւնը և Շէյխի փաշան ձեռք չեն ուզեր վերցնել անոր վրայ: Շէյխը Պարսկաստան կը փախչի, «Անշուշտ եթէ կառավարութիւնը ականջանցուկ չընէր, կըսէ հիւպատոսը, Շէյխը հետուութեամբ կը կալանէին»:

Եւ կաւելցնէ. «Շէյխին աքսորուը, խռովարար քիւրդերուն պիտի հասկցնէր թէ կառավարութիւնը իրենց էն մեծէն անգամ չէր վախնար»:

Հիւպատոսը Մուսա պէյի մասին գովասանքով կը խօսի. որ Շէյխին հետ արինարբու թշնամի է:

97 յուլիս 13. — Վանի հիւպատոսը կը տեղեկագրէ թէ թիւրքերը զէնք կը բաշխեն, հայերուն սահմանը անցնելու լուրը պատրակ բռնելով. և թէ Վանի մեջ Թէսալիոյ խնդրին համար թիւրքերու փորցաւը այնքան սաստիկ է, որոնք առիթի մը կը սպասեն քրիստոնեաներուն ընդհանուր ջարդ մը առաջ բերելու համար:

Ելիըզ ուրիշ աղբիւրէ կիմանայ թէ յեղափոխականները մտադիր են մաս մաս գողտուկ քաղաք մտնել և սպասել ընդհանուր պայթումի մը:

Յետոյ հիւպատոսը կը խնդրէ դեսպանէն որ պարսիկ կառավարութեան վրայ ճշում դուրի սահմանագլուխը հսկելու և կարգը պահելու համար:

97 օգոս. 5 — Սալըզպրի Պարսկաստանի Անգլ. դեր-հիւպատոսին կը հեռագրէ Սալմաստի հայ յեղափոխականներուն Վանի վրայ յարձակելու մտադրութիւնը, և կը հրամայէ ստիպել պարսիկ կառավարութիւնը որ թող չտայ հայ յեղափոխականներուն սահմանագլուխը անցնիլ:

97 օգոս. 8 — Սըր Ֆիլիբ Գըրրի Սալըզպրիին կը հաղորդէ Վանի հիւպատոսին հեռագիրը թէ 1,500 հայեր օգոս. 6 արարշալուսին սահմանագլխին Շիկակ քիւրդերուն գեղին վրայ յարձակած են: Բնակիչներէն 40-50 հոգի սպաննւած կը կարծուի:

97 օգոս. 10. — Ս. Փ. Գըրրի կը հեռագրէ Սալըզպրիին արշաւանքին լուրը: «Յեղափոխականները երկու ճիւղի բաժնւած, իւրաքանչիւրը 2,000 հոգի, Պաշքալէի և Բերկրիի մօտ սահմանագլուխը անցան: Երրորդ հատած մը Սէրայը պիտի անցնէր: Արդիւնքը դեռ յայտնի չէ: Ուրբաթ լուսուէմ յեղափոխականները յանկարծ Պաշքալէի մօտ, Շէրէֆ պէյի վրանուտին վրայ յարձակեցան սպաննելով ու բարբարոս կերպով կտրտելով մարդիկ, կիներ և տղաքներ:

Յեղափոխականները շաբաթ իրիկուն Պարսկաստան քաշած են:

Թիւրքերու կողմէն կորուստը կը հաշուի 171 սպաննւած 78 ալ վերաւորած. մեծ մասով կին ու տղաքներ. մինչդեռ յեղափոխականներէն 60 հոգի սպաննւած էին, որոնց մէջ գտնւած է ռուս սպայ մը և

պարսիկ տարազով քանի մը մահամտականներ:

Յետոյ կաւելցնէ պարսիկ սահմանապահ զօրքերու հրամանատարը, դիտակ ըլլալով այդ շարժման նորէն չլուծ ըրաւ թիւրք իշխանութիւններուն հայերը սահմանը չանցնելու համար ըրած ինդիքին:

97 օգոս. 13. — Պարսկաստանի Անգ. դեր հիւպատոսը Սալըպրիին կը հեռագրէ թէ պարսիկ կառավարութիւնը պիտի արտաքսէ ասպատակող յեղափոխականները:

96 օգոս. 17. — Ղանի հիւպատոսը կը հեռագրէ Ս. Ֆ. Գըրրիին իբր թէ Վասպուրականի մէջ չորս խումբ յեղափոխականներ կան, երեւելայական քանակութիւններ տալով անոնց:

97 օգոս. 19. — Պարսկաստանի Անգ. դեր-հիւպատոսը կը տեղեկագրէ Սալըպրիին թէ յեղափոխական հայերը ցիրուցան ըրւեցան, շատեր՝ ձերբակալուեցան ինչպէս նաև գանձապահը: Կաւելցնէ թէ քիւրդերը Պոլսէն պզտիկ լուրի մը կըսպասեն Պարսկաստան գրոհելու համար: Նոյն հիւպատոսը քիչ յետոյ կը հեռագրէ թէ գանձապահը փախած է:

Այս դէպքերուն վրայ Բ. Գուռը արտասահմանի օսմաներկայացուցիչներուն կը խրկէ սա շրջաբերականը. «Քանի մը հայ խռովարարներ սահմանը անցնելով Մէզրէկի ցեղին վրայ յարձակեր և 200 հոգի սպաններ են, որոնց մէջ կային կիներ տղաքներ: Ամենամուտ կերպով սպաններ են ցեղապետին կինը, զոհերուն շատերուն քիթը, ականջները կտրտեր են:

Կառավարութիւնը հարկաւոր միջոցներ ձեռք առած է, ոճրագործներուն ձերբակալումը պահանջեցաւ:

Վերևի ըսածները ամենուն ալ իմացուցէք, և այս մասին լրագիրներուն մէջ սխալ հրատարակութիւնները հերքեցէք:»

* * *

Պարսկաստանի ընդհանուր հիւպատոսը, Վուտ, կը նկարագրէ արշաւանքին սկզբնաւորութիւնը. Շէրէֆի վրանտախն վրայ յարձակումը, և երկու սեռէն 400 հոգի սպանելը, կը պատմէ համառօտ մը անոնց վերաններուն աւարի տալը, և քիւրդերուն 150 հոգիով հայերուն վրայ գալը, ուր հայերը շնորհիւ իրենց վրձնականութեան և զէնքերու գերազանցութեան կը յաղթահարեն: Քիւրդերը մինչև մթնշաղ կուելէ յետոյ, կը քաշին 70 մեռած թողով մինչդեռ յեղափոխականները 16 մեռած և 16 ալ վիրաւոր կունենան լոկ: Յեղափոխականները կը քաշին Պարսկաստան և հայ դիւղերը կը ցրւին: . .

Նկատողութեան արժանի է որ, կը յարէ Վուտ, խրմբին մարդիկը պառաւոր ընտանիքի պատկանող տղամարդիկ են. մեծ մասը ուսասհայեր, ոմանք ուս բանակէն արձակուողով եկած, և ոմանք ալ դասալիք եղած. բայց ամէնքն ալ զինուած են ուսական վերջին ձևի հրացաններով և կերևի դժուարութիւն չեն կրեր Արաքսի միւս կողմէն զէնք կամ ուղմանիւթ ստանալու:

Թէպիղի Անգ. ընդհանուր հիւպատոսը կը գրէ Կիւլէքի դեր-հիւպատոսին թէ ձերբակալուած 20 հայերուն եօթը միայն ասպատակախուժքին կը պատկանին որոնց մէջ կային հինգ ուսասհայատակներ, 13 թըքահայատակ և երկու պարսկահայատակ:

14,000 ուս զինուորական փամփուշտ գանուեր հայու խանութէ մը և գրաւուեր է: Յետոյ զգայնիկ հիւպատոսը կաւելցնէ թէ հայերը Շէրէֆ պէյի վրայ արշաւելէ առաջ, պզտիկ ասպատակութիւններ ըրած և մեծ անգթութիւնով վարած են, թէ հայերը ամէն արշաւանքէ վերադարձին Պարսկաստան կը փոխադրեն եղեր աւարէ և առևանգած կիներէ զատ, կնկան ըստինքներով և մարդու ականջներով ու քիթերով լեք տօպրակներ:

Աւելորդ է ըսել թէ անգլիացի հիւպատոսներու և բերնէբերան ժողոված բրդուճ լուրերը, ժամանակին եւրօպական թղթակիցները աւելի խղճամիտ և մանրամասն կերպով հաղորդած են, հիացումով խօսելով հայ մարտիկներու, կանանց ու երախաններու մասին ցոյց տըւած ասպետական ոգուն համար, Գրօշակը թարգմանաբար հրատարակեց արդէն այդ հաւաստի թղթակցութիւններէն մէկ քանին:

Բայց երբ Բրիտական առիւծը շոյել ուզէ սուլթանը, պոչին փնջուկովը կը գգուէ անոր լուսերեսը:

ԿՐԷՏԷՆ

Դեռ ևս ոչ մի քայլ դէպի հռչակած ինքնավարութեան հաստատումը: Խեղճ Կրէտէ — նա դեռ յոյսերով է կերակրուում. . . Գերմանիան և Աւստրիան յետ կանչեցին իրենց զորհաւորները. Կօնցէրտը սաստկապէս կաղում է, թէպէտ և Հանսօտն յայտարարեց պատգամաւորական ժողովում, որ երկու պետութիւններ յետ քաշիլը չի յապաղեցնի կրէտական խնդրի լուծումը: Պարապ բան է հաւատ ընծայել դիպլոմատների ծանուցումներին:

Կրէտէի համար միակ մսիթարութիւնը այն է, որ Ռուսաստանը անդրդուելի կերպով առաջ է մղում իր նախկին առաջարկը՝ կղզու կառավարչապետ նշանակել յունաց արքայորդուն: Երկրորդում ըստ առաջնոյն յամառում են: Ընդդիմանալով Նիկոլա կայսրի ցանկութեան, սուլթանը նորից և նորից ծանուցանում է, որ Կրէտէի կառավարիչը պիտի լինի օսմանեան հպատակ և առաջադրում է Կարաթէօզօրի փաշայի թեկնածութիւնը: Հետաքրքիր է, թէ երբ Ռուսիան կը թողնէ իր համոզող ու յորդորող ընթացքը և աւելի ուժեղ միջոցներով կը ներգործէ Սբդիւլ Համիդի վրայ: Այն ժամանակ միայն տեղի կը տայ Համիդը և այն ժամանակ միայն կը գայ կրէտացիների համար բաղձալի օրը: Իսկ մինչ այն՝ կատակերգութիւնը կը շարունակի յուսահատական միօրինակութեամբ, և ամէն բան կը պտտի կախարդական շրջանի մէջ, որից ելք չկայ: Սբդիւլ Համիդին անտարակոյս թե է տալիս, ըստ նախկին սովորութեան՝ իր մեծ ու հաւատարիմ բարեկամ Վիլհէլմը, գերմանական ազդեցութիւնը ըստ երեւոյթին օր օրի վրայ աճում է երկրորդում:

Հեռագիրը նորերս ծանուցեց Պետերբուրգից, որ ցարը իր հաւանութիւնն է տւել Կրէտի կազմակերպութեան ծրագրին, որը խմբագրել է մինիստր Մուրափիօյի համաձայնութեամբ Անգլիայի և Ֆրանսիայի: Ահաւասիկ այդ ծրագրի համառօտութիւնը:

Վրէտէի ժանդարմերիան բաղկանալու է բացառապէս կրէտացիներէից՝ քրիստոնեայ և մուսուլման: Բոլոր բարձր և ստորին պաշտօնեաները նոյնպէս ընտրուելու են տեղական ազգաբնակչութիւնից: Միմիայն ընդհանուր կառավարչապետը բացառութիւն կը կազմէ այդ կանոնից. նա կը հրահարէ որոշ ժամանակամիջոցով զանազան երկրներէից մասնագէտ անձեր, որոնք կը կազմակերպեն կղզու բազմատեսակ պաշտօնավարութիւնները:

Վրէտական դրօշի ձևն ու գոյնը որոշելու է ազգային ժողովը:

Կառավարչապետը կը վարէ կղզու գործերը օգնութեամբ մի կօմիտէի, որը կրէտական ազգային ժողովը կընտրէ մեծամասնութեամբ. այդ կօմիտէն իր նիստերը կունենայ միշտ կառավարչապետի նախագահութեամբ:

Վը սահմանի մի առանձին բաժին ծովային-գորութեան համար, որը կը կազմակերպէ եղբրային օստիկանութիւնը, կըզբաղուի եղբրանաւարկութեան պաշտօնով կը հաւաքէ ծովային տուրքը և կունենայ իր հրամատարութեան տակ մի փոքրիկ նաւատորմ բաղկացած երեք կամ վեց նաւերից, որի պաշտօնը կը լինի գլխաւորապէս հալածել մաքսանենգութիւնը:

Վղզու կառավարչապետը կունենայ յիշատակուող իշխանի տիտղոսը: Յաջորդութեան ոչ մի իրաւունք չի կապուի նրա անձի կամ տիտղոսի հետ:

Սուլթանի վեհապետութիւնը կղզու նկատմամբ լինելով միայն անւանական՝ թիւրք կառավարութիւնը ոչ մի իրաւունք չունի միջամուխ լինելու Վրէտէի ներքին գործերի մէջ: Ընդհանուր կառավարչապետը իր վեհապետի սոսկ հաւանութիւնը կը հարցնէ միմիայն արտաքին խնդիրներում, ինչպէս օրինակ առևտրի կամ նաւարկութեան դաշնագիրներ կազմելու միջոցին և ընդ:

Վրէտէն կը վճարէ սուլթանին տարեկան մի հարկ, որի մեծութիւնը կ'որոշուի միանգամ ընդմիշտ մեծ պետութիւններէից:

Աթէնքի թերթերը, որոնք հաղորդում են ներկայ տեղեկութիւնները վկայում են նաև, որ իբր ցարը որոշել է ելևմտական կողմից ևս թեթևացնել Գէորգ իշխանի գործը: Վղզու Ֆինանսները լինելով խղճալի վիճակի մէջ՝ ռուս կառավարութիւնը կ'առաջարկէ երկու ուրիշ հովանաւոր պետութիւններին, Քրանսիային և Անգլիային երաշխաւորել Վրէտէի համար մի փոխառութիւն 30 միլիօնի չափ:

Նոյն թերթերը աւելացնում են հետևեալ մանրամասնութիւնները ևս. երեք հովանաւորող տէրութիւնները կը պարգևեն Վրէտէին իւրաքանչիւրը երկու փոքրիկ նաւ և այդ վեց նաւերը կը կազմեն կրէտական նաւատորմը: Բացի այդ, ցարը վճռել է լայն առատաձեռնութիւններ անել Վրէտէին, հէնց որ Գէորգ իշխանը կը հաստատուի այնտեղ. նա իր սեփական ծախքերով դպրոցներ և հիւանդանոցներ շինել կը տայ կղզու երեք գլխաւոր քաղաքներում՝ Կանէայում, Գանդիպում և Ռէտիմոյում:

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ը

Ստանդարտի թղթակիցը գրում է Պօլսից, ՚՚Իթիթիսից եկած նամակները վկայում են, որ այն-

տեղ քաօս, անիշխանութիւն է տիրում: Անապահովութիւնը կատարեալ է, շնորհիւ՝ ա. ոստիկանութեան, լինելով առանց ուժիկի ու համազգեստի՝ ոստիկանների մեծ մասը ձգել են իրենց պաշտօնները և նոր պարապմունքներ են սկսել բ. Միւս կողմից՝ քրդական ցեղերը ներս խուժելով՝ քաղաքի փողոցները դարձրել են պատերազմի դաշտ. նրանք բռնի ստիպում են հայերին և ուրիշ խաղաղ բնակիչներին փակել խանութները և դադարեցնել ամէն գործունէութիւն:՝

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Յ. Յ. Գ. ԿԵԴՐՕՆԱԿԱՆ ՍՆՅՈՒԿՆ ստացած է.

Սու-Ջուրէն Խաւ. 6 ուրբի, Զօլաւ 4 ու., Օճախ 4 ու., Ասնու 2 ու., Սրգիշ 2 ու. ու կէս, Կշիւ 2 ու. ու կէս, Կանսն 2 ու.:
Վազգէն Մամսաճիւղէն՝ Մոկրայ 6 ուրբի, Մեծքար 6 ու., Նր 6 1 ու., Բէշշի 9 ու., Եղիշէ 2 ու., Ապառաժի որդի 3 ու., Վիճու-կախտից 12 ու.:
Գաւթ. Մամսաճիւղէն հովասուն քաղաք Արօր 9 ու. ու կէս:

ԽՍՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Թիւրքիոյ Բ. քաղաքէն Կ.-ի ծնոցով 215 ուրբի (25 լր. օսմ.) հանգանակուած հետեւեալ կերպով.
Խը կողմէ 354 դահնկան, Շէմս (97 օգ.-էն սկսեալ) վեց ամսական 160 դհ., Իժոխը (97 հոկտ.-էն սկսեալ) վեց ամսական 160 դհ., Սաղայէլ Ս. Գ. (97 հոկտ.-էն սկսեալ) չորս ամսական 100 դհ., Տախտակ 75 դհ., Խնձոր-Հայկունի 20 դհ., Շամթ 54 դհ., զամազան միջոցներով հանգանակուած 160 դհ., Համադանէն պարոն Եակոբեանցէն նւէր 20 դհ., Ն. աւանէն խուրդի ծնոցով 3 լր., Խմբակէն 12 լր.:
Բարիզէն ՚՚Vers՝ 10 ֆրանք. Լօնսոնէն Մ. Գ. Սուգիկան 3 շիւլին. Ժըննւ չօգա 1 ֆր., Մ. 3 ֆր., Օր. Ն. 3 ֆր.:

ՆԻՒԵՐՔԻ ԿՕՄԻՏԷՆ՝

Թուէսու-Այրէս ուղարկուած հերոմների օգտին հանգանակուած ռբամի հաշիւը:
Նիւ-Եօրք 335 ռօլար 40 սէնթ, Նէշու 60 ու. Լին 65 ու. 40 ս., Հէլա-հիլ 24 ու., Սէլիմ 76 ու. 35 ս., Լօրէս 60 ու., Ուսար 47 ու. 25 ս.:
Համագումար 668 ռօլար 40 սէնթ:

ՈՍԿԵՆՆԵՐԻ ԿՕՄԻՏԷՆ՝

՚՚Հուր-Երկաթ՝ քաղաքի քարածայուէն Բագրատունեաց խ. երեք ամսւայ շաքաթավճարներէն զոյացած 110 դահնկան, նոյնպէս երեք ամսւայ շաքաթավճարներէն զոյացած Ռուբինեաց խ. 72 դհ., Շարժուն, Կամիցոս, Լուսին, Ժերունի, Կարմրոս 10-ական դհ., Պարտէզ 20 դհ.:
Անշըք 15 օսմ. ոսկի, Նարսիմ 20 դահնկան, Ալք եւ Խալքը 40 դհ., Կանգուն 5 դհ., Արիւն խ. 20 դհ., Անուշաւան խ. 21 ու կէս դհ., Անդրանիկ խ. 15 դհ., Ռուբինեանց խ. 10 դհ., Որոտում խ. 20 դհ.:
Շոգի քաղաքէն 80 դհ., Ա. քաղաքի Արամայիս խ. 40 դհ.:
Ածիւրանքէն՝ Թուր վեց ամսավճար 3 օսմ. ոսկի, Զուր երեք ամսավճար 30 դահնկան, Վրէժ 40 դհ., Նիզակ 40 դհ., Առիւծ 30 դհ., Վահագն 60 դհ., Մուշէղ 20 դհ., Ժիւրայր 20 դհ., Երկաթ 20 դհ., Սուր երեք ամսավճար 30 դհ., Հնդ 10 դհ., Արթուն 10 դհ., Պարոյր 10 դհ., Վարդ 10 դհ.:
Սու-Բերը քաղաքէն՝ Հայ արիւն 40 դահնկան Ասն 10 դհ., Ազատ 5 դհ., Բարբին 5 դհ., Գիւնի 20 դհ., Լոյս 10 դհ.:

ՆԱԽԱԳԱՆԳԻՍՏԻ ԿՕՄԻՏԷՆ՝

Մ. Յով.-ի ծնումը 60 ուրբի:

Խմբագրութեանս դիմել հետևեալ հասցէով՝
Rédaction du Droschak, Genève (Suisse)